

GRÓH GÁSPÁR
„A Mindenségből indulnék ki...”

Műveltség, művelődés, közművelődés
 Németh László gondolkodásában

Németh László sokszínű életművében és gondolkodásának központjában a műveltség, a művelődés áll. Ez határozza meg a más összefüggésben kulcsfontosságú nemzet-elvű gondolkodását is: a nemzetek az általuk teremtett kultúra által válnak észrevehetővé, figyelemre méltóvá, ennek minősége dönt sorsukról, fennmaradásukról, az őket alkotó nép életének minőségéről. Ha úgy tetszik: egy nemzet az általa teremtett kultúrában konstituálja magát. Ez az elképzelés vállaltan szubjektív: egy író látomása, a maga hivatásából-küldetéséből fakadó vízió része: a szellem embere számára magától értődik a szellem elsődlegessége. Ha meg akarjuk érteni, tudomásul kell vennünk lírai igazságát, annál is inkább, mert vannak olyan helyzetek, pillanatok, amikor a műveltség szerepe felértékelődik, amikor akár az egyéni, akár a közösségi (nemzeti!) sorsot tekintve nincs is más reménység, mint a szellemi energiák mozgósítása. És amikor, tetszik vagy nem tetszik, de beigazolódnak az eleve kellemetlen, tetejébe agyonhasznált közhely, miszerint „minden fejben dől el”.

Németh László személyes eszmélkedésére és írói pályakezdésére ilyen időszakban került sor, így joggal vélhette úgy, hogy nemcsak a saját, nemcsak nemzete, hanem az emberiség jövője elsődlegesen szellemi állapotán és az azt meghatározó műveltségén múlik. Éppen akkor vesztette el Magyarország területe kétharmadát, magyar népessége harmadát, bányáit, erdőit, legpolgárosodottabb vidékeit, nagyvárosai sorát, amikor felnőtt élete küszöbére lépett. Hogyan lehet egy töredék országban élő, megroppant nemzetet talpra állítani akkor, amikor ahhoz hiányoznak az alapvető feltételek? Csak úgy, ha a megmaradt szellemi erőket mozgósítva a szellemi emelkedés pályájára állva születik újra, ha a szétvert, megalázott, eszmei-lelki értelemben is elesett magyarságból mintanép lesz. A zavart sokaságból nemzet. Az életművében testet öltő elképzelés mögött nemcsak az őt körülvevő krízis-világ állt, hanem a magyar 19. század, Kölcseyvel (aki a nemzetet és a sokaságot elsőként állította szembe), Berzsenyivel

(„Nem sokaság, hanem / Lélek s szabad nép tesz csuda dolgokat”), Széchenyivel (a közhelyé koptatott „kiművelt emberfők sokaságá”-nak gondolatával), Eötvös Józseffel. Nem volt egyedül a kortársak között sem, ott volt mellette, a politikát nézve: vele szemben a hivatalosságot reprezentáló Klebelsberg is, meglehetősen szerencsétlen szóhasználatú „kultúrfölény” elképzelésével. Németh László tapintatosabban fogalmazott: azt mondta, hogy „a kevesebb joga az élethez az, hogy különb. A kisebbség jogosítványa, ha elit tud lenni.”¹ Nem úgy hogy elnyom másokat – amire nem is lenne képes –, hanem úgy, hogy önmaga fölé nő.

De ezeken az inkább csak átértett, mint rendszerre rendezett elképzeléseken túl ott volt egy orvosként végzett, született bölcsész álma is. Arról, hogy a szervezetben minden mindennel összefügg, és hogy minden gondolat, tudás, ismeret, irodalomról, történelemről, zenéről, botanikáról, matematikáról, magfizikáról, bármiről a közös és egyetemes tudás része, s így kölcsönösen hatnak egymásra. Ilyen értelemben minden szellemi érték az emberiség tulajdona, ha úgy tetszik, közjószág. Akkor is, ha erről a „köz” nem tud, talán nem is akar tudni. Németh László és kora más nagy gondolkodói azt akarták, hogy a háborúban önmaga ellen fordult emberiség útja emelkedő pályára álljon. Amihez, szerinte/szerintük csak arra van szüksége, hogy vegye birtokba, ami az övé, és használja is sajátjaként. Ezért mindennel, amit írt és mondott, a szűkebb és tágabb közösség művelődését kívánta szolgálni, összekapcsolva legszemélyesebb üdvösségügyét mások (a nemzet, az emberiség) üdvével. Ebből megannyi kudarc és némi siker után, idős korára is megmaradt annyi, hogy vallotta: „ha távozóban, egy más bolygón megkérdenék, mi volt a földi élet legnagyobb öröme: a *tanulást* mondanám”². Amihez, mint személyes igyekezethez, ennek az örömmnek megosztásaként, egy korántsem ilyen salkatlan öröm társult: a tanítása. A *közművelés*.

Mert a szellem birodalmában tett utazása, kalandozása nem pusztán önmaga gyarapítását szolgálta: minden hódítását meg akarta osztani másokkal. A „rend, melyben a bőségtől csak az éhség lesz nagyobb, s a termelőeszközök tökéletességével csak a bitangjára

1 Németh László: *A reform*. Tanu, 1935. I. 44. In. *Sorskérdések*. Magvető és Szépirodalmi, Budapest, 1989. 238.

2 Németh László: *Ha most lennék fiatal*. In. Uő: *Két kultúra között II*. Monostori Imre szerk. Nap Kiadó, Budapest, 2016. 53.

hagyott lelkek száma nő: halálra ítelt³. Ezt a halálra ítelt rendet akarta megváltoztatni a „bitangjára hagyott lelkek” mentésével. Figyeljünk a szóhasználatra: „lelkek”-ről beszél, nemcsak oktatni akart, hanem tudását megosztva embereket formálni, esendőségük fölé emelni őket. Az általa is oly fontosnak tartott társadalmi reform csak az első, kicsinyke lépés az erkölcsi forradalom felé, hiszen a reformer és a pedagógus köpönyege mögött egy próféta rejtőzik.

Ezért amikor a közművelődés gyakorlati feladataival foglalkozik, eleve többet akar, mint (Szabó Dezső útmutatását követve) a nemzet alatt élő tömegek fiataljaiból új középosztályt teremteni, és ezzel beemelni a meglévő rend és hatalmi rendszer sáncai közé. Nem emancipálni akarja a szellemi értékektől és ezzel a társadalmi emelkedéstől elzártakat, hanem „új nemességként” a meglévő szerkezet fölé építeni a szellemi-lelki elitet. Ehhez a tudás csak az első lépés, sokkal fontosabb, ami utána következik. Amit erről gondol, azt nem a közműveléssel, parasztkollégiumokkal kapcsolatos írásaiban kell keresnünk, hanem életműve egészében, mert hajlamai – kedves kategóriájával élve: alkata – szerint nem reformer, hanem vallásalapító lett volna. Amihez képest szinte jelentéktelen, hogy aktuálisan miként képzeli el a maga által följánlott bentlakásos képzés napirendjét, vagy az intézményes tanulás kereteit, tematikáját, a tantárgycsoportokat, a téma-összevonásokat, vagy mit gondol arról, hogy hány éves korban lehetne váltani-ugrani iskolatípusokat, és így tovább. Ezek is megkerülhetetlen kérdések, de csak részkérdések, a stratégiai cél messzebb keresendő. „Musae, maiora canamus” – fordíttatja és elemzi egy kisdíákkal (a majdani íróval) Jób Arzén az *Alsóvárosi búcsúban* Vergilius sorát, elmagyarázva neki, mit jelent „nagyobbakat énekelni”: a katolikus értelmezés szerint Krisztus eljövételét, az egyház felemelkedését⁴. Emlékezetes pillanat, jelenet: olyan tanítás, amilyenre az eszmélni kezdő Németh László, a regénybeli diákfiú vágyott, s amelynek azért szentel különös figyelmet korai regényében, mert formálódó világvilágának egyik meghatározója lesz. Nagyobbra, magasabbra és messzebbre néz, mint ami az adott helyzetből következne, mert az élet nem a realitások, hanem az ideák által kap értelmet: minden kis ügy egyúttal üdvös-

ségügy is. És így minden az „üdvtan”, vagy – Babits indulatos vitacikkének az ellenfelet méltató szavai szerint – egy „halálos komolyságú magatartás”⁵ része lesz.

Az „egyik íróból mű lesz és megmarad, a másikkól élet, és széteszlik más életébe”⁶ – írta Szabó Dezsőről Németh László, akinek tanulmányaiban mindig van valami az alanyi költőből, aki másokról írva sem tud nem szólni a maga vibráló belső életéről, de ebben a kijelentésében nem önmagára utal. Vagy mégis? Hiszen valahol ott van az ő életművének mérlege: maradandó mű lett „belőle”, de közben más életébe oszta folytatódott is. Megmaradtak az esszék, regények, drámák, fordítások. És megmaradt az is, ami más életébe folytatódott, az idő múlásával ugyan halványodva, de jelen van ma is az a hatás, amit kultúraszervezőként, mozgalom-alapítóként, és lényegesen egészével váltott ki. Megmaradt, mert egy kitörhetetlen történelmi pillanatban volt jövőt formáló szolgálat, mert el lehet mondani róla is, amit ő Szabó Dezsőről mondott: „nem egy személy ő, hanem egész gondolkodásmód”⁷. Vagyis a próféta sikeres vallásalapító lett, akinek követői a történelmet is képesek voltak befolyásolni.

Sikeres lehetett, mert a történelem pillanatai nem olyanok, mint a geometria pontjai: van kiterjedésük. Tarthatnak évtizedekig, mint a modern Magyarországot megalapozó első, a klasszikus reformkor, vagy a valamivel rövidebb második, amely egy újabb modernizációt sürgetett, és amelynek Németh László is tevékeny részese volt. De lehetnek a történelemnek csak néhány napig tartó, robbanásszerű (csomó) pontjai, mint 1956 forradalma. Lényegük az a hívás, ami egy sorsformáló léptékű cél elérésére mozgósít egy népet. Elsősorban azokat, akik ezt a hívást tettek tudják formálni. És hívhatja őket sokféleképpen, hősi halálra akár, de arra is, hogy egy sorsukká váló feladat döntsön az életükről.

Németh László olyan időben eszmélkedett, amikor süketnek és vaknak kellett lennie annak, aki érzéketlen maradt a történelem hívásával szemben.

5 Babits Mihály: *Pajzzsal és dárdával*. In. Babits Mihály: *Esszék, tanulmányok*. Szépirodalmi, Budapest, 1978.

6 Németh László: *Védőbeszéd Szabó Dezső mellett*. In. Németh László: *Két nemzedék*. Magvető és Szépirodalmi, Budapest, 1970. 510.

7 Németh László: *Szabó Dezsőről*. [Papp Antal interjúja]. In. Németh László: *Életműszilánkokban II*. Magvető és Szépirodalmi, Budapest, 1989. 642.

3 Németh László: *A minőség forradalma*. In. *A minőség forradalma*. Magyar Élet kiadása, Budapest, é. n. I. 9.

4 Németh László: *Utolsó kísérlet I*. Magvető és Szépirodalmi, Budapest, 1969. 313.

A tízes–húszas évek fordulója, a történelmi Magyarország szétszaggatása, egyének és közösségek tragédiái, a világnézeti mélyült szociális és nemzeti válság, a háború és az utána következő események egzisztenciális szakadéka néhány hónap alatt összetörte azt a jövőképet, ami Németh László nemzedékében a boldog békeidők biztonságára épült. Ebbe a megrendültségbe robbant be Szabó Dezső regénye – s ezért lehetett kivételes társadalmi hatású irodalmi esemény *Az elsodort falu*. Ami – maradjunk Németh László tételénél – másokba szétoszló élet lett (irodalmi maradáóságát sokkal inkább történelmi, mint művészi jelentősége biztosítja). Szabó Dezső, már a háborús vereség tudatában, de még a végzetesnek látszó országomlás előtt adott egyértelmű programot. Meghirdette, hogy a magyarság életét újjá kell formálni, a nemzet (a „magyar faj”) modernizációja korparancs, a magyarságnak utol kell érnie korát. Viselkedésmintának az európai egyetemeken képzett, a világot ismerő, szellemi és vitális értékeit a faluja életének újraformálására szánó Bőjthe János útját kínálta, akinek alakjában a megváltói szerepre fogékony ifjúság megtalálhatta azt a hőst, akihez igazodhatott, aki megjelenítette azt a szociális és nemzeti programot, ami valamiféle reményt kínált az élet újraterveléséhez.

Ez a hatás Németh László küldetéstudatának is irányt adott, ami jóformán minden művében érzékelhető, még regényeinek ettől az indítástól látszólag távoli lélekrajzainak rendszerében is ott van az, ami ebből erkölcsi parancsá vált. Ezt az ifjú lelkesültséget Szabó Dezső (Király István által) „görög tüzes romantiká”-jának hatása formálta.⁸ Ez a küldetéstudat jelent meg abban a híres levélben, amelyben a Nyugat novellapályázatán díjat nyerő (de a tanulmány-pályázaton elbukó) ifjú Németh László a magát az irodalmi élet organizátorának tekintő Osvát Ernőt arról biztosította, hogy dacára díjnyertes novellájának nem író, hanem a „magyar szellemi erők organizátora”⁹ óhajt lenni. Ami fölöttébb bátor gondolat egy névtelen orvostanhallgatótól, de az utókornak be kell látnia, hogy amennyire ilyen szerepet író egyáltalán betölthet, annyiban Németh László megvalósította célkitűzését. Mozgalmi szerepet vállaló, a társadalmi

reform ügyében elkötelezett híveinek száma is tízezrekre rúgott egy olyan közegben, amelyikben ez már történelemformáló tétel. Így a magyar szellemi élet tematizálásában kivételes szerepet harcolt ki, azaz valóban (egyik) „organizátora” lett, akinek írásai eseménynek számítottak. És aki így a mindenkori változó hatalom számára tárgyalófél lett.

Alapvetően alkalmatlan lévén politikai szerepvállalásra, önmaga maradt. Ideákban és ideálokban, gyanútlanásban, áldozatkészségben akkor is mércéje lett gondolatoknak, szellemi és közéleti erkölcsnek, amikor ellenfelei ki akarták radiózni a magyar szellemi és közéletből. Legfőbb egyéni ambíciója önmagát építve is a közösség szolgálata volt, egész életének kimagasló örömét, a szenvedélyes tanulást mintegy nemzeti feladatként hirdette meg és gyakorolta. Mert úgy gondolta, ahogy évtizedekkel később összefoglalta: „a magyarságból vagy mintanép lesz, vagy semmi sem”. És – már kiemelkedő műveltség birtokában – ezért szöveg „szorongó tájékozatlanságáról” a Tanú elé írt sorokban, hogy másokat is magával hívjon a „nyilvános tanulás” velük megosztott kalandjára.

Ez a nyilvános tanulás: közösségi művelődés, amelynek során Németh László a maga szellemi alkátát követve a tanulást, vagyis azt a képességét állítja a magyarság szolgálatába, amit a legfontosabbnak tart. Vállalkozásában egymásra talál idealizmusa és – amennyiben esetében lehet erről beszélni – pragmatizmusa, ami a valóságban inkább termékenyítő hatású közéleti idealizmusnak bizonyult. Életművének ebben a vonulatában is ott van gondolkodásának kettős természete: az önüdvözülés vágya, amit alig átfórmálva, de alaposan kiterjesztve nemzeti programmá tette.

A kultúra, a műveltség olyan eszménnyé növekszik benne, amelyben nemcsak a magyarság gondjainak megoldását látja, hanem a 20. század nagy világnézeti válságára az emberiség által adható egyetlen választ. Utóbbiban nincs egyedül: egy elképzelt aranykor utáni vágyakozásában olyan magyar kortársaival osztozik, mint Kerényi Károly és Hamvas Béla. Kerényivel való barátsága különösen fontos: az ő szellemi hatása lesz a Szabó Dezsőtől kapott oltás ellenszere. A paraszt-mítoszra az antikvitás-élmény, a klasszikus kultúra teljessége, „görög korszaka” a válasz, hogy aztán Kerényi „sziget” fogalmában egy másik dimenzió ideája kerüljön fölébe. Utóbbi próbálja Németh László lefordítani a pillanat magyar

8 Király István: *Németh László: Iszony*. Fórum, 1948. 2. In. *A minőség forradalmára – In memoriam Németh László*. Monostori Imre szerk. Nap Kiadó, Budapest, 2001. 201.

9 Németh László: *Negyven év*. In. Németh László: *Negyven év – Horváthné meghal*. Magvető és Szépirodalmi, Budapest, 1974. 10.

viszonyaira. „Egy ideig Kerényi Sziget-eszméje is összhangzónak tűnt Némethével”¹⁰ – írta a kérdéskört kiváló tanulmányban vizsgáló Lackó Miklós. Hogy ez az eszmény mennyire a korszellem része, azt Németh és Kerényi gondolatain túl, Bibó Istvánnak a „szabadság kis köreiről” való elképzelése is mutatja. Németh kisközösségei, akár parasztkollégium-népfőiskola formában, akár „kapások”-ként, akár valamilyen mintafarm laboratóriumában – megannyi sziget. A *Cseresnyésben* meg is írja, hogy ezek a kísérleti műhelyek jelentenek menedéket a máshol elszünetelt kudarcok elől. Mindez jelzi Németh László hajlamát a társadalomból való kivonulásra, a szellemi-lelki szecesszióra (amihez lásd még – annyi más között – az *Emberi színjáték* Boda Zoltánjának sorsképletét is) –, de ez a kivonulás sohasem végleges szakítás, hanem részint felkészülés a visszatérésre, részint pedig olyan, személyes „archimédeszi pont” megteremtésére való törekvés, amelyre hagyatkozva majd ki lehet fordítani a világot a maga romlásából.

Ez a törekvés sem valamiféle különtség vagy hóbort. Nem tudom, hogy Németh László mennyire ismerte az angol preraffaeliták céljait, de elképzeléseik rendre kísértének Németh Lászlónak aranykori teljességről, a mesterség (értsd: az önmegvalósító fizikai munka) és a művészetek összekapcsolásáról és a tömegtársadalomból való kivonulásról vallott gondolataiban és álmaiban. És bevallottan kapcsolódnak Ortega kultúraeszményéhez, amelynek még csak nem is az inter-, hanem a pán-diszciplinaritás a lényege. Amihez Németh még azt is hozzáteszi: „a mai Európa baját abban látja, hogy a tömegek félreértik a civilizáció természetét. Játéknak, mulatságnak nézik, ami valójában askézis, önművelés. Nem tudják, hogy ez a szikrázó tüneményvilág, melybe beszabdultak, egy-két nemzedék alatt, csavaraira, léceire esik szét, ha elapad a hősiesség, áldozat, önfegyelem, amely kulturálatlan múlt sötét erőit alatta visszatartja.”¹¹ Nem kevesebb kell neki, mint a teljesség, olyan magától értetődő egyszerűséggel, ahogyan idősen és betegen a *Ha most lennék fiatal* című írásában mondja: „én a Mindenségből indulnék ki”¹².

10 Lackó Miklós: *Sziget és külvilág. Kerényi Károly és a magyar szellemi élet*. In: Lackó Miklós: *Szerep és mű*. Gondolat, Budapest, 1981. 267.

11 Németh László: *Rádió és népművelés*. In: Németh László: *Sorskérdések*. Magvető és Szépirodalmi, Budapest, 1989. 164.

12 Németh László: *Ha most lennék fiatal*. In: Németh László: *Két kultúra között. II.* Monostori Imre szerk. Nap Kiadó, Budapest, 2016. 151.

Ez a műveltség–művelődés–közművelődés-eszmény tehát korántsem egyedi, hanem a kor európai iskoláihoz kapcsolódó útkeresésének része. Ezért magát a kivonulás-gondolatot Németh kritikusai nem is nagyon bírálják. Elfogadják mint lírai gondolat kísérletet. Azt azonban nem tűrik, ha Németh bármiféle kísérletet tesz elképzeléseinek a gyakorlatba ültetésére: az ideaember maradjon az ideáknál. Ha akar, vonuljon ki a világból, de ne várja el, hogy a világ utánamenjen.

Pedig Németh László éppen ezt akarta. Igaz, ahogyan hozzákezdett, még nem volt radikális szembe fordulás a fennálló világgal. Sőt, még kapcsolódott is a kor hasonló törekvéseihez. A gyakorlati célokon túlmutató szellemi emelkedést szolgáló népfőiskolai mozgalom a 19. századi, dániai kezdetek nyomán Európa-szerte követőkre talált, és eredményesen működött, nem is szólva arról, hogy a reformáció kora óta az egyházi iskolarendszerekben a tehetséggondozásnak milyen történelmi előzményei voltak. Sőt, a hivatalos programmá vált klebelsbergi oktatáspolitikai eszköztárában is megvolt a helye. Ezt azonban a következetesen ellenzéki népi oldal sohasem ismerhette el, ahogyan majd a kommunista emlékeztetőpolitika is eltagadta mindazt, amit a megbélyegzett „Horthy-korszak” idején az „elnyomott” tömegek érdekében bárki más tett... Pedig a népfőiskolák, illetve a hozzájuk hasonló intézmények a harmincas évek közepétől–végétől nemcsak elméleti figyelmet kaptak, hanem széles körben működtek, olyannyira, hogy túlzás nélkül beszélhetünk népfőiskolai mozgalomról. Amit az is mutat, hogy Németh László nemcsak a mozgolódás kezdeményezői közé tartozik, hanem e tárgyban született írásaiban rendre arra is kitér, hogy az ő elképzelései mennyiben különböznek más kezdeményezésektől. Így határolja el például a gazdaképzéstől is, ami a korszak népfőiskolának nevezett szaktanfolyamaiban folyt. „Miben különbözik egy parasztkollégium egy népfőiskolától?” – kérdi. „Intenzitásában és meghittségben” – vágja rá. A következő kérdése: „Mire tanítson a parasztkollégium?” Válasza a két intézmény közötti különbségtételt árnyalja. „Veres Péter helyesen különbözteti meg a vezetőképzést a gazdaképzéstől. Más irányítani és más jobban termelni. Az első parasztkollégiumok csak vezetőképzők lehetnek. Móricz Zsigmond és én magunkban külön-külön ugyanazt a célt tűztük ki az első fészekalj elé: tanulják meg, hogy kell otthon a járásukban az értelmiség bevonásával egy kisebb ’gazdaképző’ kol-

légiumot szervezniök”. És amit még fontosnak tart: a „kollégium nem emeli ki növendékét a faluból, nem olt bele literátor álmokat, hanem megmutatja, mi az, amit feltűnés nélkül otthon megcsinálhat”¹³

Vagyis természetesnek tartja, hogy az első lépések közvetlen, praktikus célok felé vigyék a majdani vezetőket. A távolabbi cél azonban, a maga világnézetének alapját jelentő műveltségisményének szolgáltatásban, egy átfogó, a sokféle szakmai ismeretek fölé nővő, egyetemes látásmódban megjelenő tudás birodalmába hatolás. Ide szeretné vezetni az utcájába lépett hallgatókat, hogy közösségivé tett üdvtana apostolai legyenek. Vagyis ne egyszerűen hallgató legyen belőlük, hanem tanítvány, a szellem embere. Mert „a szellem rendező nyugtalanság. A szellem nem tud beletörödni az elé szórt tények halmazába. Ő az összefüggéseket keresi. Nem elég neki a valóság, értelmet követel; nem elég a világ, világkép kell. Faltól falig szakadatlan veri a szálakat, ő az a pók, aki minden jelenséget a megértés egyetlen hálójába fonna.”¹⁴ Akárhonnan is indult tehát Németh László, ez már nem Szabó Dezső, hanem Ortega és Kerényi Károly hangja.

Gondolkodásában itt is megjelenik az életművében oly gyakran fölbukkanó különös kettőség: ahogyan ideális szellemi arisztokrataként mélységesen elkötelezett demokrata. Egyszerre akar abszolút értelemben elképzelt szellemi elitet nevelni, mert „nevelni csak fölülről lehet, alulról legföljebb nevelődnek az emberek”¹⁵ A kinevelt új elit a mindennapok világában is vezető lenne – ami felveti egy új kasztosodás kockázatát, ezért egyúttal el is utasítja az elitista gondolkodásmódot. Abban hisz, hogy a vezető úgy igazodási pont, hogy nem kiváltságos tényező. Vezető a rátermettsége, tudása, erkölcsi integritása által, és nem vezérkedni, hanem szolgálni akar.

Ilyenkor látszik, hogy – legalábbis gyakorlati kérdésekben – a lángész rossz tanácsadó. Németh Lászlónak, a zsigeri demokratának azt súgja, hogy bárki képes fölkapaszkodni a gondolkodás olyan magas csúcsaira, amelyekre ő maga egyetlen lépéssel fölért. Közben azonban tudja, hogy ez lehetetlen. Mást sze-

retne érezni, de van tapasztalata arról, hogy az emberiségre nézve megtisztelő gyönyörű elképzelése aligha reális. Ennek ellenére személyes katasztrófának tartja, amikor azzal szembesül, hogy ideákra épülő antropológiája csak álom – ahogyan ezt Cseresnyés Mihály összeomlásában meg is mutatja.

Ami azonban nem törheti össze az eszményeihez hűséges, moralista világképét, és ezért töretlen hittel vállalja a tanügy rendezését szolgáló gyakorlati tanácsadó szerepét. Tudja, hogyne tudná, hogy az általa elvárt szellemi teljesítményre csak kevesen képesek, hiszen tisztában van azzal, hogy az összes tanuló még a mindegyikük elé állított, általános követelményeket sem tudja teljesíteni. Éppen azért javasolja az iskolatípusok közötti választással a döntési helyzet korhatáraként a 12. évet, mert a kötelező „elemi iskolának nincs rostély: nincs egy még alsóbb iskola, ahova a tanulást hátráltató gyermekeket le lehet hullajtani”¹⁶ Amitől a ma uralkodó, a gyakorlatban alacsony szinten nivelláló pedagógiai szemlélet elborzad. De aki már tanított olyan osztályban, vagy ismer, hallgatott olyan pedagógusokat, akik a tanítást magát komolyan gondolva foglalkoztak olyan osztályokkal, amelyekben nem egy-két, hanem ma már egyre több „tanulást hátráltató” gyermek határozza meg a többiek haladását, bizonyosan egyetért Németh Lászlóval.

Németh László tehát nem éri be annyival, hogy csak nézze a történelmet, amelynek legfőbb célja az emberiségléptékű kultúrateremtés, hanem ezt a történelmet formálni is akarja. Erre készletti nemzeti elkötelezettsége, amit Szabó Dezső nyomán összekapcsol ugyan szociális szempontokkal, de szemben vele, megőrzi kifinomult morális érzékenységét. „Ez az ország tele van kimondatlan fájdalommal és hallgatag, csak a szívben dobogó reménységgel. Azt akarjuk, hogy akiket a fájdalom és a remény előbb-utóbb földob, s a mai világra zúdít, tudjanak másról is, ne csak jogos keserűségükről, s ne bosszúsomjas vadak legyenek, hanem Európa nagy hagyományaihoz húzó, gondolkozó emberek.”¹⁷ (Szóhasználatát figyelemreméltó: József Attila röviddel e szöveg megjelenése után írta: „Emberek, nem vadak – / elmék vagyunk!” (Levegőt!))

13 Németh László: *Parasztkollégium*. In. Németh László: *Két kultúra között I*. Monostori Imre szerk. Nap Kiadó, Budapest, 2016. 120.

14 Németh László: *Új enciklopédia*. In. Németh László: *A minőség forradalma – Kisebbségben I*. Püski, Budapest, 1992. 37.

15 Németh László: *Két sors közt*. In. *Két kultúra között I*. Monostori Imre szerk. Nap Kiadó, Budapest, 2016. 58.

16 Németh László: *A tanügy rendezése*. In. Németh László: *Két kultúra között II*. Monostori Imre szerk. Nap Kiadó, Budapest, 2016. 10.

17 Németh László: *A nép Eötvös kollégiuma*. In. Németh László: *Két kultúra között I*. Monostori Imre szerk. Nap Kiadó, Budapest, 2016. 43.

Mert az európaiság egy kivételesen gazdag szellemi örökség vállalásának felelősségét jelenti. „Európa olyan a világrészek között, mint a vitamin. Mennyiségre a legkisebb (az európai kultúrát teremtő országok még Európában is parányok), hatásra a leghatásosabb. Titka: ő maga is nagyszerűen tagolt volt, akárcsak a partvidéke. Sok kis, viszonylag független csoport, abban sok viszonylag független egyén”¹⁸ – írja. Ezek az országok, csoportok alkotják, teremtik meg Európa nemzeti tagoltságát, Németh László ennek ígézetében vallja, hogy a nemzetben, nemzetekben gondolkodás mindennél fontosabb. Azonban nem áll meg itt, ez csak világai egyikében igaz, abban, ahova a vak véletlen dobta. De a másikban, az egyetemesben már a nemzetek és korok fölé érkezik, egy olyan téren és időn kívüli világba, amelynek egyik történelmi, bölcséleti és irodalmi példája az idealizált görög világ, ennek a műveltség-vallásnak az édenkertje. (Ismét Kerényi hatását érezhetjük abban a kijelentésben, amely a görög tanítását a latin elé helyezi, mert „a gyerek, aki az iskolába lép, tulajdonképp a görög szellem alkotásába lép be”, és a „görög ifjú, fiatalos kultúrájú nép; kezdetleges és tökéletes soha ilyen közel nem voltak, mint benne”¹⁹ – mondja. A másikat a Beethoven előtti zenében találja meg, amely nem magányos titánok küzdelme, a hangok mögött olyan közösség érzik, amelyben vérként kering a zene, van bátorság benne az egyszerűséghez, s egyszerűségében a világ egész gazdagsága elfér: igazi aranykori művészet”²⁰ Vagyis: van valami olyan, az egyének, nemzetek, részek fölötti egyetemes kultúra, mint legfőbb jó, ami az őt létrehozó nemzeteknél is fontosabb. (Gondoljunk arra, hogy Bartók is hitt abban, hogy a sokféle népzene szerkezetét vizsgálva, eljuthat az emberiség közös, egységes és egyetemes, ősi zenéjéhez.)

Németh úgy gondolja, hogy korának önmagát máró, bűnbeesett emberisége az édenből kiűzöttség korát éli. Hogy megváltsa magát, ha már megkóstolta a tudás almáját, tanulnia kell. Folyamatosan és egészében. Nem elég értelmiséginek lenni, meg kell teremteni az értelmiségi társadalmat – mondja, és élete

sok szakaszában szentül hiszi, hogy ez a valóságban is lehetséges. Ezért kap olyan nagy szerepet életművében a köz művelődése. Ami máskülönben alapvetően fontos gyakorlati, politikai feladat – ahogyan azt már Eötvös József, majd az ő iránymutatását aktualizáló Klebelsberg Kunó is vallotta. Németh László személyes válságélményeinek okai közt ott van az is, hogy – szemben a már említett Kerényivel és Hamvassal – megkísérelte társadalmi programmá tenni az emberiség újraformálásáról alkotott költői vízióit. Mert, ismételjük meg, „a szellem teremtő nyugtalan-ság”, és a műveltség „nem tudás, hanem szenvedély”²¹ De „a műveltség nem ünneplő ruha, amelyet hordani kell. A műveltség a helytállás segédeszköze, a kifejezés szerszáma, a vállalkozás fegyvere. Az a műveltség, amely csak műveltség, meddő és fonynyatag.”²²

A megvalósítás útjában álló legfőbb akadály a társadalmi valóság. Az egész magyar világ megújításra szorul, egy gondolkodónak, akinek egyetlen eszköze a szó, a *művelődés reformjával* kell kezdenie. Mert a „szónak, hogy terjedhessen, levegőre van szüksége. Minálunk épp ez a levegő, a közműveltség közege hiányzik: ezért lesz süketségben lődörgő csapat, ami mástutt példa: az elit”²³ De mi is ez az elit? A kor közbeszédében ez a középosztály lehetne. Németh László ennek tudatában árnyalja a képet. A kor változást óhajtó fiatalságával azt mondja, hogy „a középosztály, burkoltan, tovább tartja a régi nemesi előjogokat”²⁴, ezzel szemben az „értelmiség lemond előjogáról”²⁵ Kora és társadalmi közege mást is mond neki. „A középosztályban összeöntött társadalmi csoportok” között ott van „a tanultságból élők”-é is. Ez sem értelmiség, vagyona nincs, csak valamilyen tudása, „azért alkalmazták, amit iskolában könyvekből tanult; a felsőbbsege szorosan ellenőrzi anélkül, hogy az ügyek vitelébe komolyan beleszólhatna”²⁶ Vagyis

18 Németh László: *Találkozó a tejsarnokban*. In. Németh László: *Sorskérdések*. Magvető és Szépirodalmi, Budapest, 1989. 652.

19 Németh László: *A művelődés reformja*. In. Németh László: *Két kultúra között I*. Monostori Imre szerk. Nap Kiadó, Budapest, 2016. 97.

20 Németh László: *Ha én miniszter lennék*. In. Németh László: *Két kultúra között II*. Monostori Imre szerk. Nap Kiadó, Budapest, 2016. 169.

21 Németh László: *Rádió és népművelés*. In. Németh László: *Sorskérdések*. Magvető és Szépirodalmi, Budapest, 1989. 167.

22 Németh László: *Sznobok és parasztok*. In. Németh László: *Életmű szilánkokban I*. Magvető és Szépirodalmi, Budapest, 1989. 325.

23 Németh László: *A művelődés reformja*. In. Németh László: *Két kultúra között I*. Monostori Imre szerk. Nap Kiadó, Budapest, 2016. 93.

24 Németh László: *Találkozó a tejsarnokban*. In. Németh László: *Sorskérdések*. Monostori Imre szerk. Nap Kiadó, Budapest, 2016. 651.

25 Uo.

26 Németh László: *Akik tanultságból élnek*. In. Németh László: *Két kultúra között I*. Monostori Imre szerk. Nap Kiadó, Budapest, 2016. 162.

lényegében nem más, mint jobban fizetett munkás, amelyet a középosztály csak látszólag fogad be. Ami persze nem is olyan nagy baj, hiszen a magyar középosztályról sok jót nem lehet mondani, a magyar életet éppenséggel ellenében kell újratervezni. „Középosztályi gyerek, hacsak nem hülye, eljut az érettségig. Ha a szülők elég szívósak, még akkor is. [...] Úrigyerekből úriembernek kell lenni: íme az iskolai szelekció első törvénye.” A második: „a középiskola a városiaké”, a harmadik pedig: „a városi szegény nép annyira iskolázott, amennyire házmesterszabású”, s ha gyermeke egyetemet végez, mintapéldája lesz a „szellemi lakójának”.²⁷ Innentől csak egy lépés, amit később ír, miszerint altiszti nemzet vagyunk. Amivel szemben mindig is úgy gondolta, hogy a majdani, a minőség-szocializmus jegyében megvalósuló osztálytalan társadalomban ugyan „műveltebb és műveletlenebb, tehetséges és tehetségtelenebb emberek mindig lesznek; de ahogy mindnyájan egy nyelvet beszélnek, elsajátíthatnak egy magasabb nyelvet is – a közös műveltséget”.²⁸ Minderre pedig azért van szükség, mert „az igazi egyenlőséget, demokráciát az emberek műveltségében, annak nagyfokú kiegyenlítődéseben is meg kell alapozni”²⁹ – írta.

Ez az út vezet oda, hogy az értelmiségi igazi értelmiségi legyen, akit nem társadalmi helyzete, hanem a gondolkodásmódja tesz azzá. Pedig Németh László számára csak belőlük lehet idővel az ideális társadalom elitje. Azokból, akik túl látnak szűkebb ismereteiken, nem egy-egy szakma, tudomány képviselői, hanem a világ teljességére figyelnek.

A megváltandó emberiség emberekből áll, azok nemzeti közösségekben élnek. Németh László számára egy pillanatig sem volt kétes, hogy Európát tagoltsága, a nemzeteiben kifejeződő páratlan sokszínűsége tette nagygyá. A nemzeteket pedig a kultúrájuk különbözteti meg egymástól – következésképpen a történelemnek, ha nem is célja, de lényege a kultúrateremtő képessége. Amiből viszont az következik, hogy a magyarság megmaradását kultúrája megerősítése, gazdagítása, kibontása biztosíthatja. Így aztán a közösség műveltségének gazdagítása, a kevesek

műveltségének közösségi tulajdonná, normává tétele, politikai nyelven szólva demokratizálása a legfontosabb nemzeti ügy. Nem önmagáért, nem a nemzetért, hanem az emberiség üdvéért. Egy művelt ember akkor lesz értelmiségi, ha ezt vállalja ennek az ügynek a szolgálatáért.

A korszak, amelyben Németh László a műveltség Szentföldjének hódításáért megindítja a maga keresztet háborúját, mással van elfoglalva. Az elszakított területekről a meghagyott országba települő százezrek többsége a szétszaggatott magyar állam alkalmazásában állva alkotta a sokat bíralt középosztály derékhadát. A harmadnyi országban nem volt esélye arra, hogy a korábbihoz hasonló egzisztenciát teremtsen magának. Nemcsak tehetetelt jelentett ez a tömeg, főként fiatalosága, az egzisztenciálisan ugyancsak megrendült óhazai sorstársaival együtt alkalmas volt arra, hogy küldetést találjon. Ady verte föl bennük az emberséget, de Szabó Dezsővel küzdöttek világnézetért,³⁰ hogy aztán Móricztól tanuljanak valóságismeretet. Világ-, de legalább magyarság-megváltó álmaikhoz később pedig Németh Lászlótól is kaphattak eszményi programot. Ezért nem volt olyan nagy baj, hogy ez a program nem annyira a lehetőségekkel, hanem szükséggel számolt. Zömmel tehát a maguk közegével megbékélni nem tudó középosztálybeli fiatalokból került ki az a tábor, amelyikben Németh László a maga elképzeléseinek igazolását látta. Nem alaptalanul.

Belőlük születhetett volna az az erő, amelyik megvalósíthatta volna Németh elképzeléseiből azt, ami megvalósítható. Ez, a századforduló táján született nemzedékből egybegyűlt tábor háromszor is nekifutott nagy feladatának: először a harmincas években, majd 1945 után, végül 1956-ban. Meglehet, hogy ha több esélyt kapnak, akkor sem lett volna Magyarországból „Kert-Magyarország”, és nem született volna meg a „minőség-szocializmus” és az „értelmiségi társadalom” sem. De szerveződtek volna beszerző és értékesítő szövetkezetek, megerősödtek és önálló gazdaságként működtek volna olyan kertészeti kultúrák, amelyek korlátok között évtizedekkel később a mára elfelejtett háztáji gazdaságok formájában jelentek meg, működhetek volna olyan minta-farmok, mint amilyen a *Cseresnyés* háttérét adta, létrejöhetek volna olyan kollégiumok, amelyek nem a párt-

27 Németh László: *Magyar felsőbboktatás*. In. Németh László: *Két kultúra között I.* Monostori Imre szerk. Nap Kiadó, Budapest, 2016. 107.

28 Németh László: *A tanügy rendezése*. In. Németh László: *Két kultúra között II.* Monostori Imre szerk. Nap Kiadó, Budapest, 2016. 47.

29 Uo. 46.

30 Németh László: *Szabó Dezső*. In. Németh László: *Két nemzedék*. Magvető és Szépirodalmi, Budapest, 1970. 145.

állami ideológia értékrendjét hirdelve igyekeztek volna (egyébként mérsékelt eredménnyel) képezni a rendszer janicsárjait munkás és paraszt fiatalokból. Mert lehet ugyan, hogy Németh László elképzeléseinek egy része utópiáknak hat, de alapvetően fontos kérdésekre adott bennük választ. És ami megoldás utóbb született ezekre, az, ha részleteiben és gyakorlatában más is lett, mint amit ő elgondolt, de az általa vázolt irányban valósult meg. Az öt formális jogosítványok nélkül is legalább gimnáziumi katedrára állí-

tó Keresztury Dezső döntését indokolva, nem üres szólamként fogalmazott úgy három évtizeddel később, hogy „tudtam, hogy a teendőket nem lehet a valóságra meg az eszményekre egyaránt figyelő okos és felelős emberek nélkül elvégezni”.³¹

31 Keresztury Dezső: *Válasz egy félbemaradt jelentésre*. In: *A minőség forradalmára – In memoriam Németh László*. Monostori Imre szerk. Nap Kiadó, Budapest, 2001. 191.

MIKLYA ZSOLT

Tónusokkal játszó

Színelhagyottan, egy tónusokkal játszó világban. Mert játszanak, élnek, nézd, tisztább a fény, tisztább az árnyék. Ami színes volt egykor. Színes árnyékokból horgolt postáskesztyűd elveszett rég, ott maradt az őszben, levelek alatt várja a feltámadást, kibújnak-e belőle ujjai, megtalálja-e valaki az elveszettet.

A színek játszottak veled mindig is, legalább vedd észre most, ebben a kéretlen fényben. A redőnyrácsok közt átszűrődő hajnal sosem volt tisztább. Mindig belejátszott valami vajszín, opálosan, mintha bűvópatakok titkát sugallná, a felszínre bukkanás áttetsző vágyát, nézz rajtam át, ne magadat lásd.

Szerelem idején elönt a sok szín, árad, nem tud apályról, apadásról. Beszáradt festékeiden csak nevet, nem mesterség, élet az, ami belőlem árad, hagyd a csodába, fogadd be inkább a csodát. Színek fogannak, és feledd csak, teremtőjük a fény, egyszer majd észreveszed úgyis a tónusokkal játszó világban színektől független fényértékeid.